

Den nakne sannhet

Finn Skårderud

Den nakne sannhet

Egon Schiele laget selvportretter i Freuds nærmiljø. Han var en nervesens mann i en nervesens tid.

Ekspresjonistens bilder er også selvportretter av en epoke.

1. EGON SCHIELE: Sitzender männlicher Akt, 1910. Olje på lerret. Schiele forsøker å fange indre tilstander ved å arbeide med sin kropp. Magerheten bidrar til inntrykket av et menneske i krise.

2. EGON SCHIELE: Selvportrett med hevet høyre albue, 1914. Gouache, vannfarger og svart kritt. Han setter kroppen i vonde, vridde, unaturlige, groteske, frastøtende, krampaktige og ubehagelig akrobatiske stillinger. Han gir oss overraskende perspektiver.

3. EGON SCHIELE: Selvportrett stående, 1910. Gouache, vannfarger og blyant. Det er med Schieles forstyrrete grimaser et slektskap med fotoene av hysteriske personer som ble samlet av 1800-tallets store hysterilege Jean-Martin Charcot.

1 Artikkel 15

Essayserien Sult – biografiske essays om kropp og tegn

Tidsskrift for Norsk Psykologforening

Dette essayet er en del av en serie på seks om selvportretter, se Skårderud 2013a.

Filmregissøren Michael Haneke har nødigst innvilget et intervju i Wien. Det skal finne sted om kvelden¹. Jeg tar likevel det første morgenflyet. Planen er å tilbringe en rolig dag med Egon Schiele i Leopoldmuseet. Her finner vi verdens største samling av hans kunst. Jeg er heldig. I tillegg til den faste utstillingen har museet akkurat da et eget tema om mannlig nakenhet i kunsten. Et helt rom er viet til Schieles selvportretter. Fra alle fire veggene kommer han mot meg, den avklede, fordreid i vonde stillinger, med sprikende fingre, ben uten føtter, grimaserende og masturberende. Det er svært ekspressivt, og det er ekspresjonistisk.

Mens Freud satt i Berggasse 19 og skrev på sitt livsverk, arbeidet Schiele i sitt atelier med to store flyttbare speil.

Schiele gikk radikalt lenger enn sine kolleger i å anvende seg selv som motiv. Han viser oss et meget nervøst og plaget menneske. Vi kan betrakte hans bilder som en personlig og narsissistisk utforskning av seg selv. Men det er like relevant, eller sannsynlig, å anvende Schieles selvportretter som eksemplariske. Han gjør det på vegne av flere, en tidsånd. Den ene evner å uttrykke hva mange tenker og kjenner.

Etter en dag med Schiele på Leopoldmuseet beveget jeg meg ut i Wien. Jeg gikk en stund målløst omkring, bare nysgjerrig. Jeg så meg overflatisk om, og fornemmet noe stivnet og pompøst. Jeg kunne ta feil. For ett hundre år siden var dette et kulturelt og kunstnerisk kraftsentrum i Europa. *Jugendstilen*, eller *art nouveau*, har røtter her. Arkitekten Adolph Loos skapte en ny enkelhet i arkitekturen. Komponisten Arnold Schönberg arbeidet med sin tolvtoneskala her. Ludwig Wittgenstein bodde også her og utviklet sin mistillit til språket. Det var en tidsånd av konflikt, oppbrudd og fornyelse. Den første verdenskrigen sto for døren med trusler om død og utslettelse.

Det var en brytningstid med krigsfrykt og undergangsstemning, men også gjennombrudd for den moderne, gudsforlatte tanken og følelsen. Dette var ikke bare tiden for wienerborgeren Freud, men også for Nietzsche, Ibsen og Hamsun. Mennesket er blitt enestående. Ene-stående kan bety ensom og overlatt til seg selv. Schiele var à jour med sin tid, med modernitetens melankoli (Skårderud, 2008).

Ekspresjonisme og psykologi

Modernismen i kunsten, med sin interesse for det skadete mennesket og en estetisk opptatthet av oppløsning av rim og versføtter, lykkelige bilder og harmonier, er umulig å tenke seg uten den samtidige fremveksten av psykologien som fag og tidsånd. Det gjelder først persepsjonspsykologien om hvordan vi sanser og tar verden inn. Langt viktigere blir etter hvert en annen wienerskapning, psykoanalysen (Glambek, 2008). Sigmund Freuds verker kan sees på som et gedigent portrett av det nye mennesket, en *homo psychologicus*, som er mer overlatt til seg selv og derfor nødvendigvis selvsentrert og tvunget til å reflektere over hvem man vil være. Schieles selvpotretter er rammet av angst, og slik kan han sees som bildet av en epoke.

Den modernistiske kunsten utforsker dette nye menneskets følelser og subjektive erfaringer. Mange av Freuds samtidige finner hans teorier om det ubevisste, drøm, seksualitet og psykopatologi særdeles relevante. Rundt 1910 fikk denne ikkenaturalistiske og emosjonelt sterkt ladete kunsten et navn: ekspresjonisme. Grunnideen er å uttrykke indre sinnstilstander (Glambek, 2008). Edvard Munch hører hjemme i en slik tradisjon, og av samtidige norske kunstnere har vi Per Inge Bjørlo (Skårderud, 2012) og Bjarne Melgaard, den siste kalt «den nye Munch».

Ekspresjonisme og selvpotrettet henger naturlig sammen. Man går inn i seg selv, løs på seg selv og kaster så sin egenrefleksjon ut til de andre. Egon Schiele var en av ekspresjonismens pionerer, også som forfatter. Han var som Rembrandt en serieselvpotrettist, og i sitt korte virke, han døde av spanskesyken tjuette år gammel, produserte han 170 bilder av seg selv. 1910 og 1911 var de viktigste årene for hans utforskning av egen kropp og psyke.

Nakenheten

Det er en konsekvent linje fra Rembrandt til Schiele, men den siste utvider den førstes prosjekt (Skårderud, 2013b). Rembrandt utforsket følelser, men særlig slik disse kom til uttrykk i ansiktet og med forskjellige kostymer og kontekster. Schiele går til hele kroppen. Og han kler av seg. Avkledningen kan tolkes på forskjellige vis. Freud er høyst relevant for følgende to forslag:

Den første fortolkningen handler om hvordan det freudske prosjektet, og den wienerske tidsånden, handler om å søke bak fasadene og under overflatene, til det under- og ubevisste. I dette modernistiske språket søker man etter noe autentisk menneskelig bak de sosiale maskespillene.

Avsløring blir nærmest et dogme. Avkledningen blir en artistisk metafor for å tre under overflaten. Man maler den nakne sannhet gjennom å kle seg naken. Frances Borzello (2012) har i *The naked nude* skrevet en kunsthistorie om nakenhet. Det norske språket kommer til kort ved at det bare har ett ord: *naken*. På engelsk har man både *nude* og *naked*. En grov distinksjon er at det første er «bra naken», mens det andre er «dårlig naken» (Jones, 2012). Denne første nakenheten viser til idealiserte portretter i kunsthistorien, ikke minst den klassiske. Fiksjonen om det skjønne og feilfrie vinner i slike verker over fakta, og denne ideelle nakenheten er fjernt fra sex og det uperfekte. Den andre er råere, mer ubehagelig, både forstyrrende og tankevekkende. Den peker helt klart mot avsløringen, avdekkingen av sannheter og krigen mot tabuer. Denne nye nakenheten i kunsten, enten den er mannlig eller kvinnelig, er pågående og mer subtil og stiller ubehagelige og provoserende spørsmål. Det er en svært naken nakenhet, a *naked nude*, skapt for å utforske kroppens og sinnets vilkår i nyere tider. Schiele er altså ikke *nude*, men *naked*, og uttrykker en maskulin og menneskelig sårbarhet. Kanskje vi likevel har et dekkende norsk ord for en slik nakenhet: *avkledd*.

Den andre fortolkningen handler langt mer eksplisitt om seksualitet. Schiele var selv svært opptatt av Freud, og Schieles bilder blir beskrevet som om de var illustrasjoner til Freuds teorier om undertrykt seksualitet og nevrosen (Glambek, 2008). Med flere bilder av seg selv masturberende, ble Schiele naturligvis oppfattet som en provokasjon i samtiden.

Mens Freud satt i Berggasse 19 og skrev på sitt livsverk, arbeidet Schiele i sitt atelier med to store flyttbare speil. Schiele forsøker å fange indre tilstander ved å arbeide med sin kropp. Han setter den i vonde, vridde, unaturlige, groteske, frastøtende, krampaktige og ubehagelig akrobatiske stillinger. Han gir oss overraskende perspektiver. Grimaser i ansiktet kan gi uttrykk av en form for tortur. Han portretterer seg selv som en martyr som St. Sebastian. Og magerheten bidrar til inntrykket av et menneske i krise.

Det ustabile selvet

Og Schiele utvikler Rembrandts prosjekt ved å gå lenger i utforskningen av de menneskelige følelsene. Hvor Rembrandt i den gryende modernitet utforsker *humør*, bedriver modernisten Schiele utforskning av *humørsvingninger*. Foran speilene arbeider han intenst for å se hvordan han raskt kan forvandle én følelse til en annen. Han utforsker det ustabile humøret, transformasjoner, og de fine aspektene av emosjoner. En slik selvutforskning kan sees på som en artistisk analogi til Sigmund

Freuds selvanalyse. Men Schiele arbeider stort sett bare med den negative paletten av følelser, som angst, dødsangst, panikk, smerte, fortvilelse, sorg.

Schiele jobbet intenst for å hente ut det maksimale i de følelsesmessige uttrykkene. I en slik utforskning søkte han også mot det psykopatologiske. Freud og nevrosene selvfølgelig, men det er også kjent at han holdt kontakt med psykiatriske institusjoner, og at han fra 1913 og utover portretterte psykiatriske pasienter (Husslein-Arco & Weidinger, 2011). Det er med Schieles forstyrrete grimaser et slektskap med fotoene av hysteriske personer som ble samlet av 1800-tallets store hysterilege Jean-Martin Charcot.

FREUD OG FREUD

Apropos nakenhet i Schieles ånd: Ett av de emosjonelt sterkeste selvportretter i vår tid er malt av Lucian Freud (1922–2011). Det heter Selvportrett naken med pensel og palett, og ble første gang vist frem av syttiåringen i 1993.

Som sønnesønn av jødiske Sigmund Freud kom Lucian Freud til England fra Berlin på flukt fra nazistene da han var ti år gammel, allerede i 1933. Lucian Freud regnes ved siden av sin venn Francis Bacon som en av de aller største britiske malerne i forrige århundre. Han er kjent for sine ikke bare nakne, men fullstendig avkledde mennesker. Han er en realist i bruk av struktur og farger: «Det skal virke som kjøtt» (Glambek, 2008).

Lucian Freud uttrykte flere ganger at han hadde lite sans for sin farfars ideer. Det er et interessant utsagn, gitt hans praksis. Selvportrett naken med pensel og palett viser den gamle kunstneren med tøfler. Det er slitenhet overalt, i kroppen, i rommet, fargene

og kroppsholdningen. Han holder i paletten og ikke i en pensel, men i en palettkniv, og det virker som at han samler sine siste krefter til et siste slag. Om han intellektuelt forkaster sin farfars ideer, så realiserer han dennes ambisjoner om å trenge dypere. Få samtidsmalere har som Lucian Freud demonstrert tilsvarende psykologisk dybde og pågåenhet i utforskningen, i avsløring og avkledning. Det er mange måter å arve på.

Referanser

<http://www.leopoldmuseum.org/en/leopoldcollection/focus/Schiele>

Borzello, F. (2012). *The naked nude*. London: Thames and Hudson Ltd.

Glambek, I. (2008). *Selvportrett. En kunsthistorie*. Oslo: Unipub.

Jones, J. (2012). Naked or nude. Jonathan Jones. *Guardian*, 28. november 2012. Lastet ned 18.02.2013.

[http://www.guardian.co.uk/artanddesign/jonathanjonesblog/2012/nov/28/naked-nude-artdivide?](http://www.guardian.co.uk/artanddesign/jonathanjonesblog/2012/nov/28/naked-nude-artdivide?INTCMP=SRCH)

[INTCMP=SRCH](http://www.guardian.co.uk/artanddesign/jonathanjonesblog/2012/nov/28/naked-nude-artdivide?INTCMP=SRCH)

Husslein-Arco, A. & Weidinger, A. (2011). Egon Schiele: Self-portraits. I A. Husslein-Arco & J. Kallir (red.), *Egon Schiele. Self-portraits and portraits*, 11–19. London: Prestel Publishing Ltd.

Skårderud, F. (2008). Sulten, spriten og skammen. Å diktet om fraværet og dets kroppsmetaforer. Den svenske poeten Gunnar Ekelöf. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 45, 1396–1411.

Skårderud, F. (2012). Familiiekroppen. Per Inge Bjørlos bristepunkt-kunst om mor, far og folk i bygda. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 49, 450–461.

Skårderud, F. (2013a). Selviaktakelsen. Om øyet, ansiktet og kroppen i speilet. En introduksjon om selvportretter som portretter av selvet gjennom tidene. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 50, 298 - 305.

Skårderud, F. (2013b). Fellesansiktet. Om ansiktet og følelsesbevissthet i barokken. Rembrandt Harmenszoon van Rijns (1606?1669) nyskapende selvportretter. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 50, 306–309.